

R. Wiggershaus: Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung (Frankfurtská škola. Dějiny. Teoretický vývoj. Politický význam)

München, Wien, Carl Hansen Verlag 1987, 795 s.

R. Wiggershaus rozhodně nepatří ke známým a renomovaným autorům. Avšak jeho práce předčí všechna díla, která byla věnována problematice frankfurtské školy za poslední dvě desetiletí. Předčí je jednak enormním rozsahem, ale také využitím mnoha dalších materiálů a zdrojů, které nebyly dříve využívány, protože ani nebyly k dispozici. Kniha R. Wiggershause má celkem 795 stran, je vnitřně bohatě rozčleněna. Vedle úvodu zahrnuje 8 velkých kapitol, jen čtyřstránkový, ale obsahově velmi zajímavý doslov a dvoustránkové díky, kde se dočteme, že na vzniku velké práce o frankfurtské škole má zásluhu nakladatelství Carl Hansen. To přijalo návrh autora na zpracování rozsáhlé monografie o frankfurtské škole, uzavřelo s ním smlouvu a poskytlo příslušnou zálohu, aby mohl začít s realizací svého záměru. Německé společenství pro výzkum poskytlo stipendium na dva čtvrtletní pobyty v USA a hradilo polovinu cestovních nákladů.

Podle autorova sdělení byl pro něj největším zdrojem informací velký archiv M. Horkheimera ve Frankfurtu, dále archiv T. Adorna, archiv T. Marcuseho i archiv G. Lukace v Budapešti. Paradoxní je autorovo oznámení, že mu nebyl dovolen přístup do archivu Frankfurtské univerzity, protože prý nejsou akta korektně rozčleněna z hlediska datování a nejsou dostatečné kapacity pro příslušné třídící práce.

V dokumentačních přílohách jsou uvedeny archiválie a seznamy literatury, dále publikace Institutu pro sociální výzkum a jeho nejdůležitějších spolupracovníků. Kromě podrobných bibliografií nejznámějších představitelů frankfurtské školy jsou uvedeni i méně známí a u nás málo hodnocení spolupracovníci Institutu pro sociální výzkum, jako H. Grossmann, první ředitel Ústavu pro sociální výzkum C. Grünberg, Otto Kirchheimer, F. Neumann. Cenné je také využití korespondence pracovníků Institutu mezi sebou i s třetími osobami.

Třetí oddíl příloh uvádí sekundární literaturu, autor mluví o malém výběru převážně knižních publikací o frankfurtské škole a o literatuře k tematice přílehlé. Celkem jde o 127 titulů. Literatura ke kontextu zahrnuje 253 titulů. Přílohy uzavírá rozsáhlý jmenný rejstřík. Autor se opírá nejen o bibliografii a korespondenci a archivní dokumenty, ale také o nejvýznamnější práce, které se vymykají průměru nebo mají souhrnný ráz.

V Úvodu se autor snaží vyjasnit označení frankfurtská škola. Je tu řada problémů. Například ten, že se ustálilo rozlišování dvou generací kritických teoretiků, tj. starší frankfurtské školy zakladatelů a těch, kteří od sedmdesátých let působili jako druhá generace kritických teoretiků (J. Habermas, A. Wellmer, Oskar Negt a Claus Offe). To navozuje otázku o dalším pokračování frankfurtské školy, o kontinuitě a diskontinuitě.

Podle autora se výraz frankfurtská škola spojoval s kritikou teorií, která viděla společnost jako antagonistickou totalitu a nevypudila ze svého myšlení Hegela a Marxe, protože sama sebe považovala za jejich dědice. Později se stala tato etiketa příliš všezahrnujícím a vágním pojmem. Dokonce v souvislosti s rolí H. Marcuseho jako idolu revolučního hnutí se frankfurtská škola stala mýtem. Pak americký historik Martin Jay tento mýtus rozptýlil tím, že ho svedl zpátky na historickou půdu a vyjasnil, že frankfurtská škola byla mnohotvárnou skutečností. Stala se dávno součástí dějin působením tohoto označení nezávisle na tom, v jak širokém smyslu se může mluvit o souvislosti se školou.

Wiggershaus však připouští, že tu byly základní znaky školy občas nebo stále se vracějící – institucionální rámec – Institut, intelektuální charismatická osobnost (Horkheimer) naplněná vírou v nový teoretický program a ochotná a schopná spolupracovat s kvalifikovanými vědci a také se schopnostmi fideicimí (Horkheimer jako „managerial scholar“). Byl tu manifest (Horkheimerova nástupní řeč z roku 1931), nové paradigma – „materialistická“, popřípadě „kritická“ teorie celkového

životního procesu, která ve znamení kombinace filozofie a sociálních věd byla s to vstřebat systematicky psychoanalýzu a určité myšlenkové motivy Nietzscheho, Schopenhauera aj. do historického materialismu. Etiketa „kritická teorie“ byla do jisté míry průběžně zachovávána, i když ti, kdo ji používali, ji chápali různě a také Horkheimer měnil své původně s tím spojené představy. Byly tu také prostředky pro zveřejňování a šíření prací. Časopis pro sociální výzkum a spisy Institutu pro sociální výzkum, které byly vydávány v renomovaných nakladatelstvích (nejdříve u Hirschfelda v Lipsku a potom u Alcana v Paříži).

Tyto znaky však plně platily jen pro první desetiletí Horkheimerovy éry, tedy pro třicátá léta a dobu v New Yorku. Situace se změnila po druhé světové válce a po návratu do NSR, kdy již Institut nepracoval ve složení Horkheimer, Pollock, Adorno, Marcuse, Fromm a Löwenthal. Nebyl již nikdy znovu časopis, Horkheimer po válce a v NSR nebyl teoreticky produktivní, to obstarával spíš Adorno, později pak J. Habermas, který ovšem patřil k nové generaci a o němž známý protivník frankfurtské školy H. Schelsky tvrdí, že se v padesátých a šedesátých letech ohrazoval proti zařazování do frankfurtské školy.

Všechny tyto okolnosti a zvláště nanejdvůh nestejnorodá historie by neměly vést k příliš přísnému chápání výrazu frankfurtská škola. To dotvrzují ještě další dvě okolnosti – Horkheimer se jako původní charakteristická osobnost stále méně podílel na přednáškách a výuce, a po celé čtyřicetiletí neexistovalo jednotné paradigma, k němuž by se dalo přiřadit vše, co patřilo k tomu, o čemž mluvila frankfurtská škola. Navíc se Horkheimer ještě v USA distancoval od spolupráce se sociálním psychologem E. Frommem a teoretiky státu a práva F. Neumannem a O. Kirchheimerem, což znamenalo, že rezignoval na svůj program interdisciplinární teorie celé společnosti. S těmito výhradami pojednává Wiggershaus téměř o padesátileté prehistorii a historii frankfurtské školy.

První kapitola má stručný název *Na úsvitu*. Milionářský syn Felix Weil zakládá Institut pro marxismus s nadějí, že bude moci jednou být předán německému státu rad. Otec F. Weila, milionář, získal své peníze jako obchodník s obilím a byl ochoten dát jejich část na založení specifického ústavu. Ústavu, jehož hlavním cílem bylo zkoumání dějin socialismu a dělnického hnutí. Ve druhé části první kapitoly se oznamuje: Katedrový marxista Carl Grünberg zakládá Institut pro výzkumy o dějinách socialismu a dělnického hnutí. Dějiny Ústavu jsou tedy starší než dějiny frankfurtské školy. Ústav pro sociální výzkum na Frankfurtské univerzitě vznikl kolem roku 1923 a byl slavnostně otevřen v červnu 1924. Jeho pracovníky byli lidé, kteří se z osobní iniciativy zajímali o socialismus a dělnické hnutí a hlásili se k různým podobám marxismu. Členy a spolupracovníky Ústavu byli ti, kdo byli buď členy sociálně demokratické strany, mnozí sympatizovali s komunistickou stranou a někteří byli i jejími členy. V prvních letech fungování Ústavu zde působil známý dr. R. Sorge se svou manželkou.

Zajímavé jsou údaje o kontaktech se Sovětským svazem a zvláště o spolupráci s moskevským Institutem Marxe a Engelse. Frankfurtský Ústav vydal dva svazky Archivu Marxe a Engelse a část dílů souhrnného vydání spisů Marxe a Engelse – MEGA. Vážné onemocnění prvního ředitele Ústavu bylo důvodem změny ve vedení. Třetí část první kapitoly to uvádí takto: Filozof Max Horkheimer přejímá vedení Institutu. Nový program: Překonání krize marxismu prostřednictvím proniknutí sociální filozofie a empirických sociálních věd. Autor komentuje nástupní řeč M. Horkheimera, v níž vytyčil program rozvoje kritické teorie a spojení sociální filozofie s jednotlivými společenskovědními obory. Zaznamenává začátek vydávání *Časopisu pro sociální výzkum*. Na závěr první kapitoly autor podává panoráma biografii zakladatelské sestavy frankfurtské školy – M. Horkheimera, W. Pollocka, T. Adorna, E. Fromma, L. Löwenthala a H. Marcuseho. Předností těchto biografii je systematická a podrobná informace o jejich původu, vzdělání a teoretických a politických orientacích. Všichni se v prvním čísle *Časopisu pro sociální výzkum* hlásí k materialistickému pojetí dějin ve smyslu myšlenek *Předmluvy ke Kritice politické ekonomie* a první části *Německé ideologie*. Autor zdůrazňuje, že žádný z nich však neskládal naděje v dělnickou třídu, i když nikdo z nich nepochyboval, že socialismu patří budoucnost.

Druhá kapitola je stručná a má název *Na útěku*. Týká se etapy činnosti, která byla poznamenána nastolením moci hitlerovského fašismu. Zásahy proti židovským a pokrokovým intelektuálům byly velmi rychlé. Vedení Frankfurtské univerzity se nikoho z nich nezastalo. Další fakty se týkají postupného přesunu Ústavu do Ženevy a Paříže, nuceného přechodu do USA, kde se úspěšně podařilo zakotvit v New Yorku ve spojení s Kolumbijskou univerzitou.

Kapitola třetí nese název *V Novém světě I*. Autor se v ní soustřeďuje na analýzu výsledků první velké a syntetické výzkumné práce Institutu *Autorita a rodina*. Problémem byl nucený pobyt Adorna v Oxfordu v Anglii. Horkheimer musel vyvinout velké úsilí, aby Adorno mohl přejít do USA. Po jeho příjezdu se začali zabývat ideou projektu teoretické studie o dialektice. V dalších částech práce se Wiggershaus

zabývá kontextem osobnosti W. Benjamina a Institutu a kritickými pracemi H. Marcuseho o ideologii a L. Löwenthala o umění. Velmi zajímavé jsou pasáže o F. Neumannovi a O. Kirchheimerovi. V Německu měli úzké spojení s odbory a sociálně demokratickou stranou. Jejich práce zobecňující teoretické i praktické zkušenosti měly hlubší a političtější ráz než práce Horkheimerovy a Adornovy. Významná je zejména Neumannova práce o hitlerovském nacistickém státě Behemoth. Wiggershaus, podnícen nesporně prací jmenovaného M. Jaye, analyzuje vztah Horkheimera a Adorna k oběma politologicky a právnícky zaměřeným spolupracovníkům jako příklad nevyužitých šancí k intenzivní interdisciplinární výzkumné práci. Ne příliš kladně pro Horkheimera a Adorna vyznívá pasáž o jejich morálních a lidských postojích k oběma spolupracovníkům, což se projevilo zejména v otázkách finančních. Předmětem zájmu autora v závěru třetí kapitoly je také výzkum *Princeton Radio Research Project*, jehož se zúčastnil Adorno pod vedením P. Lazarsfelda.

Ve čtvrté kapitole nazvané *V Novém světě II*, se autor soustřeďuje na prvky krizové situace Institutu v pozdních třicátých letech, kdy byl vlastně bez empirických výzkumů. Situace se tak vyhroutil, že Horkheimer byl nucen využít ustanovení nadace, kde se píše, že „provoz Institutu není vůbec nutný pro jeho trvání“. V této krizové době se odpoutává od Institutu E. Fromm, jehož samostatná aktivita v USA a jeho orientace na psychoanalýzu nevyhovovala ani Horkheimerovi, ani Adornovi. Příčinou rozporů byla také otázka finanční a zvláště pak odměňování. Wiggershaus o tom píše: „Krise Institutu trvala. Byla také zapříčiněna a zosílena patriarchálně soukromým disponováním výrobními prostředky vedením Institutu, které bylo výsměchem nároku na to, že všichni představují solidární pospolitost kritických teoretiků společnosti. Když se kapitál nadace od pozdních třicátých let scvrkával, Horkheimer velmi brzy rezervoval dostatečně velký podíl jmění pro dlouhodobé zajištění své vědecké práce“ (s. 293).

Z finančních potíží se vedení Institutu chtělo vymanit stále větší orientací na projekty, které by byly financovány nadacemi. S tím souvisel dlouho zamýšlený a dlouho nerealizovaný projekt o antisemitismu. První kroky byly neúspěšné. V důsledku neshod a nerovnoprávných vztahů mezi členy Institutu odešli Marcuse a Neumann pracovat do jiných amerických institucí. V závěru čtvrté kapitoly Wiggershaus velmi podrobně rozebírá společnou práci Horkheimera a Adorna *Dialektika osvícenství* a také samostatné dílo Horkheimera – jeho knihu *Zatmění rozumu*. Posledním bodem analýzy je *Projekt o antisemitismu*, který začal až po několika letech nabývat reálné podoby v rámci spolupráce s americkým Židovským výborem.

Pátá kapitola, nazvaná *Pomalý návrat*, se již týká závěrečné etapy pobytu Institutu a jeho pracovníků v USA, výsledků poměrně rozsáhlých výzkumů o antisemitismu, autoritativní osobnosti a rasových předsudcích. Podrobná znalost autora o těchto výzkumech, jejich součástech a etapách, umožňuje udělat si přesnější a hlubší představu o závěrečné etapě činnosti Institutu v USA.

Konkrétní historické analýzy situace Institutu ve čtyřicátých letech v USA a v prvních letech po návratu do NSR ukazují, jak byly poměry a podmínky působení Institutu v poslední fázi v USA i po návratu do NSR složité a podstatně odlišné od let působení ve výmarském Německu i koncem třicátých let a počátku čtyřicátých let v USA. Návrat do poválečného Německa nebyl ani jednoduchý, ani bez problémů.

Nakonec se do poválečného Německa vrátili jen Horkheimer, Adorno a Pollock, zatímco v USA zůstal Löwenthal, Fromm a Marcuse. Marcuse však usiloval v kontaktu s Horkheimerem a Adornem o ovlivnění práce Institutu v Německu. Byl však obnoven jen Institut, časopis vydáván znovu nebyl. Později jej do určité míry nahradila řada *Frankfurtských příspěvků k sociologii*, kde vycházely spíš monografie a také shrňky statí, přednášek apod.

Kapitola šestá má velmi příznačný název *Kritická okrasa restaurativní společnosti* a týká se již osudů frankfurtské školy v poválečném Německu. Autor zde věnuje pozornost zejména podílu obnoveného Institutu na znovuvýstavbě Německa a sociologie v něm. Z dalších problémů sleduje, jak se Horkheimer etabluje v „daném okamžiku“, všímá si přechodné role Adorna jako reprezentanta vize kritického empirického výzkumu i stabilizace Institutu a prvních publikací po návratu, tj. svazku *Sociologica* a studijní zprávy o skupinovém experimentu (byla to zpráva o výzkumu politického vědomí v Německu). Jako ústup hodnotí autor přijetí zakázky na výzkum podnikového klimatu v koncernu Mannesmann. Adorno, povzbuzený svou účastí na empirických výzkumech v období pobytu v USA, se na nich však dlouho nepodílel a začal z této oblasti ustupovat.

Posledním tématem šesté kapitoly je Marcuseho *Eros and Civilization*, který Wiggershaus chápe jako jeho verzi *Dialektiky osvícenství*. Pro charakter působení Horkheimera a Adorna v poválečném Německu je důležité toto autorovo tvrzení: „Na rozdíl od W. Abendrotha, jednoho z mála k socialismu se hlásících profesorů, nehledali Horkheimer a Adorno oporu u organizací dělnického hnutí nebo

opozičních skupin, nýbrž u vládnoucí moci samotné“ (s. 479). Málo známé jsou u nás také souvislosti obnovy sociologie jako oboru v poválečném Německu a vliv a záměry americké vojenské správy ve vztahu k oboru. Nakonec v roce 1949 obnovený Institut obdržel značné finanční částky. Přijetí zakázky na výzkum od koncernu Mannesmann nebylo jediným činem vedení Institutu, který Wiggershaus odsuzuje. Proti výzkumu protestovaly i odbory. Wiggershaus tvrdí, že Horkheimer se zmítal v určitém rozporu mezi aktualizovanou diagnózou sebezničení osvícenství a obavou před pohoršlivými důsledky společenskokritické analýzy. Důsledkem však v každém případě bylo stále reakčnější chování v řadě věcí, například v padesátých letech odmítnutí alžírského národně osvobozeneckého boje, nebo v šedesátých letech odmítnutí kritiky války USA ve Vietnamu. Dílčím příkladem určitého morálního kolísání a nedůslednosti bylo nakonec i chování Horkheimera a Adorna ve vztahu k dřívějšímu kmenovému pracovníkovi Institutu H. Marcusemu, když dlouho slibované vydání jeho knihy *Eros and Civilization* v rámci Institutu oba zamítli.

Sedmá kapitola nese výmluvný název *Kritická teorie v pranicích*. Autor zde rozebírá roli Adorna jako interdisciplinárního individuálního pracovníka v oblasti hudební vědy, literatury a filozofie, když opustil pole empirických výzkumů. Současně do zorného pole jeho zájmů vstupují zásadně noví představitelé Institutu. V souvislosti s výzkumem o podnikovém klimatu je to L. Friedeburg, dále Oskar Negt, který u Adorna promoval. Ovšem největší pozornost věnuje Wiggershaus Habermasovi. Ten byl podporován i Adornem, který si ho cenil za filozofickou aktivitu i za kritiku konzervativních představitelů německé filozofie a sociologie. To se týká Habermasovy kritiky Heideggera, s níž začal již v roce 1953 a rozvinul v roce 1959, když Heidegger slavil sedmdesátiny. Wiggershaus však upozorňuje, že ani vztah Horkheimera a Adorna k Habermasovi nebyl jednoznačný. Název třetí části sedmé kapitoly zní: *J. Habermas – konečně teoretik společnosti v Institutu*, vysoce ceněný Adornem, Horkheimerem však shledán jako příliš levicový. Sám Wiggershaus si cení velmi Habermase a hodnotí kladně jak jeho kritické výtky a výhrady vůči Heideggerovi (podle autora to byl Habermas, kdo podnítl k pozdější kritice Heideggera i Adorna v jeho práci *Jargon der Eigentlichkeit*). Wiggershaus také velmi pozitivně hodnotí Habermasovu teoretickou aktivitu a jeho kritická vystoupení v diskusi nazvané *Pozitivismusstreit*. Právem upozorňuje, že poválečný Institut soupeřil také v rámci NSR s konzervativci, kteří měli nejdříve významnou převahu v publikační činnosti a ve velkých nákladech publikací konzervativního H. Schelského a A. Gehlena. Ale zásluhy Habermase nebránily Horkheimerovi a po něm i Adornovi, aby neztěžovali Habermasovi univerzitní kariéru. Byl to Horkheimer, kdo zabránil v roce 1960 Habermasově habilitaci, měl také námítky proti kolektivní práci *Student und Politik*, na níž se Habermas podílel, i proti jeho článku v *Philosophische Rundschau* *K filozofické diskusi o Marxovi a marxismu*. Horkheimer se zasadil o to, aby byl Habermas z Institutu odstraněn.

Osmá, závěrečná kapitola, nazvaná *Kritická teorie v době výbuchu*, zahrnuje analýzu Adornovy *Negativní dialektiky*, vzájemných vztahů kritických teoretiků a studentského hnutí let 1967–1968. Dále zde Wiggershaus hodnotí Habermasovu cestu ke komunikativní teorii společnosti a Adornův odkaz v jeho estetické teorii jako základnu filozofie ve znamení slibu štěstí. Ještě se tu v rámci analýzy vztahů studentského hnutí a frankfurtské školy objeví Marcuse a jeho účast ve studentském hnutí v Německu i jeho vliv na toto hnutí.

V krátkém doslovu poukazuje Wiggershaus na to, že vývoj v NSR v sedmdesátých letech přinesl se zvýšenou aktivitou terorismu výrazné útoky, které se projevovaly zejména v obviňování frankfurtské školy. Její teorie měly údajně být živnou půdou terorismu. Uvádí práce G. Rohmosera, E. Topitsche a K. Sontheimera. V tomto kontextu je zřejmé, že přes všechny kritické výhrady Wiggershausa k činnosti frankfurtské školy a zvláště přes kritiku nedůsledností, morálního kolísání Horkheimera a Adorna, spatřuje v odkazu frankfurtské školy cennou tradici antikonzervatismu, kritické teorie. Tato pozitivní tradice žije především v díle J. Habermase a mladších představitelů frankfurtské školy – A. Wellmera, O. Negta a Cl. Offeho. Vyjadřuje to takto: Protože pojmu frankfurtská škola neodpovídalo nikdy nic jednotného, nemohla být také řeč o úpadku, pokud podstatné elementy toho, co se všechno přičítalo kritické teorii, bylo dále rozvíjeno v aktualizované formě. Kritickou teorii však chápe šířeji než jen to, co institucionálně symbolizoval Institut pro sociální výzkum vedený Horkheimerem či Adornem. Míni tím myšlení, které je orientováno k odstranění panství a sleduje marxistickou tradici, a jehož výrazem je jak protisystematický Adornův esejistický myšlenkový styl i Horkheimerův projekt interdisciplinární teorie společnosti.

Wiggershausova práce je nesporně dílem, jež imponuje svým rozsahem, bohatstvím citovaných dokumentů, zdrojů a materiálů. Autor podává zatím neobjemnější analýzu zvláštního duchovního, teoretického a politického fenoménu, který je svým způsobem unikátní. Rozsah práce mu dovoluje sledovat zkoumanou problematiku ve velkém vývojovém úseku skoro padesáti let v proměnách, v historických souvislostech, které však neopomíjejí ani souvislosti osobních a morálních vztahů mezi členy této zvláštní vědecké pospolitosti či školy. Z kontextu je zřejmé, že přes všechny oprávněné kritické pasáže a výtky, které adresuje zvláště Horkheimerovi a Adornovi, má k bohaté, složité a klikaté vývojové cestě frankfurtské školy určité sympatie. To se projevuje zvláště v závěrečné kapitole i v doslovu, kde zdůrazňuje, že jde o určitou školu či komunitu, která má velký význam pro ideový, politický a teoretický vývoj značného časového úseku německých dějin. Nakonec je to pochopitelné i ze souvislostí osobních. Vždyť autor je odchovancem frankfurtské školy, studoval na Frankfurtské univerzitě a jak sám poznamenává na konci úvodu své práce, mohl být promován u Adorna, kdyby nepřišla Adornova smrt, protože téma práce bylo již domluveno.

Historický vývojový princip zkoumání umožňuje autorovi, aby zachytil i další negativní tendence ve vývoji frankfurtské školy, prvky přízrakovosti vůči americkými poměrům, výrazné autocenzurní tendence u Adorna a Horkheimera, snahy získat od americké vojenské správy co největší finanční zdroje. Zaznamenává nedůsledný a taktizující postoj k marxismu. Uvádí, že se nesporně zakladatelé školy hlásili subjektivně upřímně k teorii a metodě marxismu, ale přitom se již od něho v USA během války, ale zvláště při poválečné vlně antikomunismu a vyšetřování intelektuálů v USA i v poválečném Německu odkláněli. Přitom i ti nejradikálnější představitelé školy nikdy nevyvozovali ze svého programu rozvíjení kritické teorie v návaznosti na marxismus. Navíc míra subjektivní recepce marxismu byla u jednotlivých členů frankfurtské školy různá. Nejblíže byli marxismu Marcuse a Fromm.

V dané souvislosti považuji za užitečné a nutné vyjádřit se k tomu, jak byla u nás a v dalších socialistických zemích přijímána frankfurtská škola a její složitý, rozporný teoretický, metodologický a politický vývoj. Zvláště ostrá kritika byla proti frankfurtské škole zaměřena na počátku sedmdesátých let. Bylo jisté možné a nutné kriticky analyzovat frankfurtskou školu, bylo správné ji podrobit zásadové, imanentní a politické a ideologické kritice. Tato kritika však byla jednostranná, protože nedocenila přes oprávněnou kritičnost, její pozitivní stránky a důsledky působení v první etapě vývoje ve výmarské republice a pak v poválečném Německu. V kontextu těchto dobových podmínek představovala frankfurtská škola přes své nedůslednosti, kolísání a rozpory progresivní, demokratickou a antikonzervativní nekomunistickou levič. Tuto její pozitivní roli velmi brzy vystihli představitelé konzervatismu ve společenských vědách, pro něž byla frankfurtská škola v poválečném spolkově republikánském Německu terčem ostrých výpadů, útoků, včetně obviňování z toho, že byla živnou ideovou půdou terorismu sedmdesátých let. Byli to zvláště Schelsky, Gehlen a jejich odchovanci a stoupenci – jako G. Rohrmoser, E. Topitsch, K. Sontheimer či H. Günther, kteří si byli velmi dobře vědomi pozitivní a pokrokové role frankfurtské školy a zejména J. Habermase.

J. Habermas je v kontextu svého základního vztahu k odkazu pozitivních stránek frankfurtské školy i svým vlastním dílem rozhodně významnou osobností a přední postavou německé nekomunistické levice a má jako takový velký vliv a ohlas nejen v NSR, ale i v intelektuálních a levicových kruzích západní Evropy, a dokonce i v USA. V rámci současného ideového a teoretického kvasu v socialistických zemích nelze podle mého soudu hodnotit klasické představitelé frankfurtské školy – přes všechny jejich nedostatky, vady a nedůslednosti i kolísání – jako hlavní a nejdůležitější ideové odpůrce a hlavní terč kritiky. Nejsou to rozhodně představitelé sil konzervativních, zpátečnických a bojovně antimarxistických, jinak by bylo obtížné vysvětlit, proč jsou v kontextu NSR objektem ostrých útoků konzervativců a pravicových sil. Každý představitel společenských věd v kapitalistických zemích nemůže a nemusí být marxista a revolucionář, abychom uznali jeho určité pozitivní vlastnosti. Nemarkista, kryptomarkista či neomarkista neznámá nutně a fatálně antimarkista a buržoazní teoretik. Frankfurtskou školu musíme hodnotit historicky vývojově a v kontextu nejen našich, ale i německých poměrů. Jde o určitou demokratickou, progresivní a levicovou tradici, byť rozpornou a nedůslednou. A právě v této souvislosti lze hodnotit Wiggershausovu knihu jako velmi přínosnou a užitečnou publikaci.

Převážně kladné hodnocení recenzované práce neznámá, že v ní nejsou problémy a diskusní místa. Přes udivující rozsah analyzovaných problémů autor nezachycuje všechny souvislosti a aspekty, v nichž se v posledních dvou desetiletích posuzovaná kritická teorie společnosti rozvíjela. Až udivující je jeho okrajový zájem o osobu i místo A. Schmidta v rámci frankfurtské školy. Při hodnocení relativně

pokrokové role frankfurtské školy však bere v úvahu konkrétně historický vývoj jejich hlavních představitelů i J. Habermase, jehož považuje v období let šedesátých, tak i v pozdějších letech za výrazně pozitivní postavu v kontextu západoněmeckých poměrů, zejména vzhledem k jeho teoretickému i politickému vlivu na pokrokové intelektuály v NSR i v evropských kapitalistických zemích a v USA.

Pokud jde o problém, proč se zájem o frankfurtskou školu oživuje v NSR i v dalších kapitalistických zemích, včetně USA, vidí Wiggershaus hlavní důvod v pozitivním teoretickém, metodologickém i ideově politickém přínosu této školy i jejich jednotlivých představitelů, které interpretuje nejen jako určitou vyhraněnou skupinu, ale i s respektováním významných individuálních odstínů a rozdílů. Hlubším problémem, totiž proč ustupují do pozadí, nebo naopak do popředí různé směry, školy a postavy, proč dochází v NSR, ale i v ostatních kapitalistických zemích k různým „renesancím“ a oživením děl jednotlivců i směrů, se Wiggershaus podrobně nezabývá. Osobně si myslím, že je to otázka velmi zajímavá, přitažlivá, nelze ji však vyřešit v knize jednoho autora všestranně a uspokojivě, zvláště při zaměření na otázky a souvislosti jiné, které předtím vůbec nebyly dotčeny nebo se o nich psalo jen okrajově. Sám jsem se pokusil o hlubší řešení otázky o udivujícím rozmachu a vlivu fenomenologické sociologie na bázi podnětů Husserlovy filozofie v samostatné monografii *Ke kritice fenomenologické sociologie*, která vyšla v edici AUC v roce 1989. Navzdory četným předpovědím a odsudkům, že fenomenologická Husserlova filozofie je pro rozvoj a inspiraci sociologie bezvýznamná, došlo k ohromnému rozmachu fenomenologické sociologie v USA a pak i v NSR, Anglii, Francii a dalších kapitalistických zemích již od konce šedesátých let. Problémy oživení, návratu a hodnocení frankfurtské školy v současných kontextech čekají na své všestranné analýzy. Wiggershausova práce i přes určité mezery a opomenu-té souvislosti je však cenná a podnětná a lze ji také v kontextu již řečených úvah považovat za výzvu i pro marxistické analýzy problémy oživení a růstu vlivu nejen frankfurtské školy, ale i dalších vlivných a aktivně působících děl autorů, směrů a škol v sociologicky „vyspělých“ kapitalistických zemích.

Eduard Urbánek

20. ročník časopisu Sociológia

Pohled zpět na uplynulý rok a tudíž i na 20. ročník Sociologie je nutně ovlivněn společenskými událostmi, očekáváním a vývojem, spjatým s daným časovým obdobím. Jestliže předchozí, 19. ročník reflektoval změny ve společnosti především zvýšenou otevřeností a kritičností příspěvků, lze v tomto ročníku zaznamenat pozitivní posun ve směru rozpracování obecných kritických tvrzení do podoby konkrétních realizačních návrhů. To samozřejmě neplatí jednoznačně pro všechny příspěvky, ale přesto je nutné konstatovat nový svěží duch, který vane z celého ročníku. Příznáčná pro tento trend je i skutečnost, že již první číslo obsahuje kritický pohled do vlastních řad a zamyšlení nad tím, nakolik sociologie plní očekávání ze strany společnosti (*Profesionální orientace sociologa ve světle společenských očekávání*). Ve 20. ročníku nebylo zařazeno žádné monotematické číslo, ale při celkovém pohledu lze vysledovat několik tematických okruhů, na něž byla soustředěna pozornost převážné části autorů statí, resp. diskusních příspěvků a informací z výzkumů. To bylo také vodítkem při zpracování recenze.

V roce 1988 bylo významnou společenskou událostí jubileum Matice slovenské. Matica slovenská, Martin – symboly vědomí historické kontinuity slovenské společnosti a kultury. Také základy slovenské sociologie byly budované na půdě Matice. Proto přede všemi upozorňujeme na příspěvek Ivana Kučmy *Matica slovenská a slovenská spoločnosť* (č. 5, s. 569–578), který se tímto tématem zabývá.

K vlastním tematickým okruhům: narůstající ekologické problémy v ČSSR v osmdesátých letech dostávají ve statí Juraja Suchého *Územní souvislosti zdokonalování socialistického způsobu života* (č. 1, s. 29–44) výraz v sociologických kategoriích. Způsob života, jako všeobecná sociokulturní struktura lidského života, je ústřední kategorií, v níž se nacházejí všechny souvislosti rozšířené reprodukce, tedy i územní a ekologické. Kauzální a funkcionální vazby způsobu života na reprodukční proces lze využít jako nástroj společenského řízení. Zdokonalováním způsobu života ve sféře práce a volného času, snížením tlaku obyvatelstva na životní prostředí a ekologickou výchovou je třeba vytvořit nové sociální síly ochrany životního prostředí, dovozuje autor.

Význam kategorií socialistického způsobu života a životní úrovně pro prognózování rozvíjí stat Filipa Hronského a J. Suchého *Cíle a předpoklady dlouhodobého vývoje životní úrovně a formování*